

Lucjan Miś

Religijność młodzieży akademickiej. Badania empiryczne z zastosowaniem skali Fullertona-Hunsbergera

UWAGI WSTĘPNE

Koniec dekady lat 80-ych przyniósł istotne zmiany w świadomości społeczeństwa polskiego. Jedną ze sfer, które uległy głębokim przeobrażeniom była religijność. Przykładami zmian mogą tu być kwestie uczestnictwa młodzieży w grupach religijnych, takich, jak „Oazy”, ruch „Światło-Życie”, udział Kościoła w zwycięstwie wyborczym „Solidarności” w wyborach powszechnych do Sejmu i wyborach samorządowych, dyskusje nad wprowadzeniem religii rzymskokatolickiej do szkół czy projekt ustawy o ochronie życia poczętego. Zadaniem socjologii jest zrozumienie znaczenia tych przemian, określenie rozmiaru zjawisk i właściwe ich skategoryzowanie.

Jednym z ważnych problemów socjologii religii jest problem ortodoksji. Chodzi tu o moc, jaką wywiera wiara na wyznawców. W terminach socjologii ogólnej można powiedzieć, że zagadnienie ortodoksji to sprawa regulacyjnego wpływu norm i wartości religijnych na zachowanie się jednostki. W terminach religioznawstwa ortodoksja oznacza prawowierność. Jednostka jest ortodoksyjna, wtedy kiedy akceptuje dogmaty, czyli prawdy należące do kanonu wiary.

Ze zjawiskiem ortodoksji łączy się pojęcie dogmatu. Według „Leksykonu Religioznawczego” dogmat w dniu dzisiejszym oznacza: „doktrynę zawartą w objawieniu boskim przekazywaną przez nauczycielski urząd Kościoła w nauczaniu zwyczajnym lub uroczystym w formie dogmatycznej definicji na soborze powszechnym lub ogłoszonej uroczystie (ex cathedra) przez papieża w łączności z wszystkimi biskupami”¹.

Dogmat w Kościele Katolickim podlega coraz głębszemu poznawaniu i jest przedmiotem badań teologii systematycznej zwanej dogmatyką. W mowie potocznej często terminu tego używa się w znaczeniu negatywnym – jako coś, co jest synonimem twierdzenia przyjmowanego bezkrytycznie, bez refleksji intelektualnej, na mocy czyjegoś (zewnątrznego) autorytetu. Autor hasła w „Leksykonie Religioznawczym” zwraca też uwagę na to, że do połowy XIX w. dogmaty uchwalano na soborach powszechnych, potem ogłaszano je przez orzeczenia papieskie. Wyznania różnią się znacznie między sobą w zakresie stosunku do dogmatów.

W przeciwieństwie do Kościoła Katolickiego, Kościół Prawosławny przyznaje prawo do określenia dogmatów tylko soborom. W Kościele Luterskim istnieje znaczna tolerancja w interpretacji dogmatów przez teologów. Wpływa na to zapewne fakt, że w protestantyzmie nie ma centralnego autorytetu stanowiącego o tym, co jest, a co nie jest prawdą objawioną. W Kościele Anglikańskim ważniejsze jest przestrzeganie form kultowych od doktryny, zaś w islamie o prawdach wiary decydują: ogólna zgoda wiernych i opinia znawców Koranu i tradycji. W religii żydowskiej pojmowanie prawd wiary jest problemem filozoficznym.

Jak z tego wynika, problem ortodoksji i heterodoksji postawiony jest najostrzej w Kościele Rzymskokatolickim. Interesującym wydaje się więc pytanie o stopień ortodoksyjności współczesnej młodzieży akademickiej w Polsce. Tym bardziej że zdecydowana większość młodych to ludzie wierzący, deklarujący przynależność do Kościoła Rzymskokatolickiego.

J. Wach zwrócił uwagę na historyczne i socjologiczne aspekty ortodoksji. Pojęcie ortodoksji rozumiał jako uznanie przez grupę społeczną pewnej interpretacji źródła objawienia (świętych pism) za właściwą. Zauważył, że „opinie wypadkowe uważa się za „ortodoksyjne”, jeżeli wydają się oparte na „właściwych” dedukcjach z ustalonych zasad lub na prawidłowej egzegezie dogmatycznej, niezależnie od tego o ile byłyby tendencyjne”²

To, czy dedukcje są właściwe oraz czy egzegeza jest trafna, było przedmiotem sporów, kłótni, secesji i schizm. W chrześcijaństwie podawano w wątpliwość wykładnię doktryn dokonywaną przez wybitnych mistyków. Przykładem mogą być: procesy za życia (np. Mistrz Eckhart), podejrzenia (np. Jakub Boehme), czy badanie po śmierci (np. Dawid Joris). Stosunek do doktryn o Trójcy Świętej albo o łasce uświęcającej był powodem ostrych konfliktów i podziałów między chrześcijanami.

Warty zauważenia jest także fakt, że religijność ortodoksyjna jest związana z pewną fazą rozwoju ruchu religijnego. Np. w USA po okresie „kolonizacji” nastąpił okres „ortodoksji”. Reakcją na ten okres było „Wielkie Rozbudzenie”. Ruchy rozbudzeniowe były formą protestu przeciw purytanizmowi w zachowaniach i myśleniu religijnym.

Ortodoksja religijna może być postrzegana jako element procesu przemian w świadomości i praktykach religijnych. Wydaje się, że istnieje naturalna dynamika religijności różnych grup społecznych. Faza ortodoksji religijnej może stanowić część procesu obejmującego nawracanie, doświadczenie i przeżywanie, schizmy, podziały i secesje.

Zagadnienie ortodoksji wiąże się ściśle z pojęciem heterodoksji. Dla chrześcijaństwa typowa jest pewna koncepcja unifikująca, stąd rola wierności wobec dogmatów i znaczenie ortodoksji, przeciwnie jest w religiach Indii. Rozpowszechnione tam religie, takie, jak buddyzm i dżinizm, są heterodoksyjne, bo nie uznają autorytetu Wied i świętej tradycji. J. Wach stwierdził, że większość Hindusów nie należy do żadnej jednolitej teologicznie i kulturowo grupy: „W swoich wyobrażeniach i działaniu są oni synkretystami”³.

Wynika z tego, że w buddyzmie i dżinizmie nie ma heretyków.

Natomiast w islamie problem herezji istnieje. Zagadnienie tego, co jest niedopuszczalne, a co dozwolone zostało rozwiązane w sposób pośredni. W islamie istnieje zasada „idźmy”, czyli ogólnej zgody, która historycznie stała się przywilejem badaczy prawa i tradycji religijnej. W ogólnych ramach pisma, tradycji, ogólnej zgody oraz analogii mogą oni wyrażać dowolne opinie. Jednak uznanie niektórych fragmentów Koranu za „szatańskie wersety” spowodowało napiętnowanie Salmana Rushdiego jako heretyka i odstępcę od wiary, co było przyczyną wydania nań przez fundamentalistów wyroku śmierci.

W religii katolickiej zakwestionowanie podstawowych zasad wiary i wkroczenie na drogę herezji nie jest zbyt trudne. Wykładnią prawd wiary są bowiem orzeczenia papieskie, które nie podlegają dyskusji. Współczesnymi heretykami są więc np. prof. Hans Kung i arcybiskup Lefèbre.

W dotychczasowych badaniach znajdujemy bardzo mało informacji na temat interesującego nas zagadnienia. W Polsce problemy religijności ujmowano głównie od strony procesów laicyzacji, sekularyzacji i religijności mieszkańców wsi.

Ostatnio ukazały się prace poświęcone zjawisku autonomii religijnej⁴. Jest to problematyka ważna także z naszego punktu widzenia, gdyż autonomia religijna wydaje się być czymś przeciwnym w stosunku do ortodoksji.

Autonomia i ortodoksja stanowią jakby dwie strony tego samego fenomenu religijności – dwie strony tego samego medalu.

W literaturze zachodniej spotykamy czasami materiały poświęcone zagadnieniom definicji i pomiaru ortodoksji.

Obecnie przedstawimy jedną z prób konceptualizacji pojęcia ortodoksji i badań nad tym problemem.

ROZUMIENIE POJĘCIA ORTODOKSJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ U B. HUNSBERGERA

Jednym z nowszych narzędzi do badania ortodoksji jest skala „ortodoksji chrześcijańskiej”. Została ona skonstruowana przez J. T. Fullertona i B. Hunsbergera⁵. Autorzy uznali, że wymiar ortodoksji lub też – inaczej – wymiar ideologiczny jest najlepszym wskaźnikiem innych wymiarów religijnego zaangażowania. Nie rozstrzygając problemu, czy religijność jest zjawiskiem jedno- czy wielowymiarowym, autorzy skoncentrowali się na budowie takiego narzędzia, które najlepiej mogłoby posłużyć do pomiaru natężenia postawy religijnej.

Fullerton i Hunsberger⁶ zdefiniowali chrześcijańską ortodoksję jako akceptację dobrze sprecyzowanych, centralnych dogmatów religii chrześcijańskiej. Dogmaty te zawarte są w nicejskim „Wyznaniu Wiary” („nicene creed”). W odniesieniu to tego „credo” istnieje zgoda zarówno ze strony katolików, jak i protestantów. W skali zamieszczono 10 kategorii przekonań. Były to przekonania dotyczące: 1) istnienia Boga, 2) Trójcy – Ojca, Syna i Ducha Świętego, 3) stworzenia świata przez Boga, 4) boskiej natury Jezusa, 5) narodzin Jezusa z dziewicy, 6) zbawienia ludzkości jako misji Jezusa, 7) zmartwychwstania Jezusa, 8) ponownego przyjścia na świat Jezusa, 9) Sądu Bożego po śmierci oraz – 10) istnienia życia pozagrobowego. Do tego dołączono 3 typy stwierdzeń, które są powszechnie aprobowane przez ortodoksyjnych chrześcijan. Te ostatnie stwierdzenia wskazują na boską inspirację Biblii, cuda i skuteczność modlitwy. Autorzy zauważyli, że ortodoksja chrześcijańska jest zjawie-

skiem jednowymiarowym. Stanowisko religii chrześcijańskiej jest takie, że przekonania nie są od siebie niezależne. „Obalenie jakiegokolwiek z tych przekonań jest określane jako herezja”⁷.

Prace nad różnymi wersjami skali doprowadziły do ostatecznego przyjęcia 24 twierdzeń jako jej końcowej wersji. Skala zawiera 12 twierdzeń sformułowanych w sposób pozytywny, tzn. zgodnych z zasadami wiary, oraz 12 twierdzeń sformułowanych negatywnie, tzn. sprzecznych z „wyznaniem wiary”.

Przykładem twierdzeń sformułowanych negatywnie może być twierdzenie 2 („Człowiek nie jest szczególną istotą stworzoną na podobieństwo Boga, jest on po prostu ostatnim ogniwem w procesie ewolucji zwierząt”), czy twierdzenie 5 („Ludzie, którzy mają wrażenie, że Bóg odpowiada na modły, po prostu sami się oszukują”) itd.

Przykładem twierdzeń sformułowanych pozytywnie jest twierdzenie 1 („Są trzy osoby Boskie: Bóg Ojciec, Syn Boży i Duch Święty”). Autorzy przeprowadzili cały szereg badań nad różnymi wersjami skali, aż uzyskali narzędzie, które cechowało się dużą rzetelnością i trafnością. Następnie przeprowadzono badania nad studentami uniwersytetów i szkół wyższych w różnych środowiskach (miejskim i wiejskim). Uwzględniono też takie zmienne niezależne, jak status socjoekonomiczny studentów oraz rodzaj studiów (studia stacjonarne lub studia na kursie letnim, „summer students”). Autorzy zbadali również takie zbiorowości, jak rodziców studentów (ankieta została rozesłana pocztą), apostatów oraz osoby, które zmieniły wyznanie (np. przeszły z protestantyzmu na katolicyzm lub odwrotnie). Dobre właściwości psychometryczne skali ortodoksji zostały potwierdzone w badaniach różnych kategorii studentów szkół wyższych i uniwersytetów oraz ich rodziców. Analiza czynnikowa przeprowadzona przez autorów skali wykazała, że skala nasycona jest jednym czynnikiem. Może być zatem przydatna do zbadania stopnia ortodoksji w grupie religijnej chrześcijan (przede wszystkim protestantów i katolików), a także tych, którzy odstąpili od wiary (apostatów).

Wyniki na skali ortodoksji chrześcijańskiej korelują w stopniu umiarkowanym i wysokim z innymi miarami religijności. Zależności te są statystycznie istotne. Wiara w fundamentalne zasady chrześcijaństwa wyrażona w odpowiedziach na pytania skali Fullertona-Hunsbergera korelowała w stopniu wysokim z ogólnym współczynnikiem zachowań religijnych oraz z zaufaniem do Biblii jako źródła wskazań religijnych.

W mniejszym stopniu korelowały ze skalą takie wskaźniki, jak: modlitwa, zaufanie do Kościoła, uczestnictwo w praktykach religijnych oraz czytanie pism o charakterze religijnym (książek do nabożeństwa i tekstów biblijnych). Skala Fullertona i Hunsbergera zawierająca 24 twierdzenia została użyta do zbadania wielu ważnych zagadnień, takich, jak: socjalizacja religijna, apostazja, teoria atrybucji, religijności osób starszych, zachowania pomocne (helping behavior) oraz postawy wobec poradnictwa duszpasterskiego⁸

Ze względu na szeroki zakres zastosowania skali została ona użyta przez innych autorów do badania zjawisk religijnych. Przebadano m.in. studentów uniwersytetu Południowej Kalifornii oraz ich rodziców. Badacze stwierdzili istotne różnice w wynikach uzyskanych w zakresie stopnia ortodoksji przekonań religijnych między studentami kanadyjskimi i australijskimi (badania B. Hunsbergera) a amerykańskimi. D. Lindsey, B. Sirotnik i J. Heeren stwierdzili, że tradycyjnie ortodoksyjne przekonania ulegają znaczącym zmianom pod naciskiem procesów modernizacji. Religijność studentów badanych przez ten zespół cechowało „zracjonalizowanie”, „sfragmentaryzowanie” i „sprywatyzowanie”⁹. Zgodnie z ogólnym trendem przemian w religijności mieszkańców USA tamtejsza młodzież przyjmuje często perspektywę bycia poza Kościołem („ekstraeklezyjalną”) lub też adaptuje wartości liberalne. Autorzy uważają, że uzyskane przez nich rezultaty są zgodne z konkluzją raportu Gallupa o religii we współczesnej Ameryce: „z ortodoksyjnie chrześcijańskiego punktu widzenia wielu z tych, którzy uważają się za chrześcijan, nie jest w zgodzie z tradycyjnymi przekonaniami”¹⁰

Dla wyjaśnienia różnic między badaniami amerykańskimi a kanadyjskimi autorzy sformułowali trzy hipotezy. Po pierwsze – uważają oni, że wykazane odmienności mają swe źródło w istotnych różnicach kulturowych, jakie istnieją między Kanadą a Południową Kalifornią. Stan ten jest określany jako przyczółek w religijnej innowacji, miejsce, gdzie rodzą się nowe tendencje w religijności. Druga hipoteza głosi, że przekonania religijne ulegają rewizji i zmianie pod wpływem współczesnego świeckiego humanizmu. Proces ten dokonuje się wcześniej w USA i być może przemiany te nie dotarły jeszcze do Kanady. Bardzo prawdopodobna jest trzecia hipoteza, zgodnie z którą skala Fullertona-Hunsbergera nie jest jednowymiarowa

Sami zaś badacze (D. Lindsey, B. Sirotnik i J. Heeren) interpretując uzyskane przez siebie rezultaty są skłonni uważać, że dokumentują one dwa oddzielne wymiary

wewnątrz skali ortodoksji chrześcijańskiej. Skala bowiem zawiera – ich zdaniem – nie jeden, ale dwa czynniki. W oparciu o analizę czynnikową z użyciem rotacji czynnika (czego nie zastosowali Fullerton i Hunsberger) wyodrębnili oni: czynnik 1, który nazwali tradycyjną formą ortodoksji, oraz czynnik 2 – zracjonalizowaną formę współczesnej ortodoksji¹¹.

Wyniki uzyskane przez D. Lindsey i współpracowników wydają się być bardzo interesujące. Wskazują na korzyści płynące ze stosowania skali Fullertona-Hunsbergera do opisu religijności we współczesnych społeczeństwach obejmujących wspólnoty chrześcijańskie. Podważają one natomiast przekonanie o istnieniu tylko jednego czynnika w skali. Potwierdzają, że wymiar ortodoksji jest głównym, lub jednym z najważniejszych, spośród innych istniejących wymiarów religijności.

SKRÓCONA WERSJA SKALI ORTODOKSJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ B. HUNSBERGERA

Skala z 24 stwierdzeniami wydawała się autorowi zbyt długa. Z tego też względu Bruce Hunsberger postanowił ją skrócić. Jednym z celów, jakie zamierzał przez to osiągnąć, było uzyskanie narzędzia przydatnego do zastosowania w różnych, a licznych badaniach, gdzie potrzebne jest tylko syntetyczne określenie postaw religijnych osób badanych. W ten sposób powstała wersja skrócona – „The Short Christian Orthodoxy Scale”. Zawiera ona sześć twierdzeń, w tym 3 sformułowane pozytywnie (nr 1, 4, 6), zaś pozostałe (nr 2, 3, 5) – negatywnie. Wyniki przelicza się w sposób identyczny jak w wersji pełnej. Skala pełna i skrócona są do siebie bardzo zbliżone, jeśli chodzi o właściwości psychometryczne. Współczynniki korelacji między skalą pełną a skróconą są wysokie – każde stwierdzenie wersji skróconej było skorelowane na poziomie wyższym niż 0,76 z ogólnym wynikiem skali pełnej. Ogólny współczynnik korelacji między wersją skróconą a wersją pełną wynosił 0,98.

Podobnie jak w przypadku skali pełnej Bruce Hunsberger przeprowadził liczne badania nad współzależnością między wersją skróconą a innymi miarami religijności. M.in. w latach 1987 i 1988 przeprowadził porównanie korelacji skali ortodoksji ze skalą „Prawicowego autorytaryzmu” Altmeyera i skalą „Wątpliwości religijnych”. Zbadał także korelacje między skalą ortodoksji a takimi zamiennymi, jak: zaintere-

sowanie religią, uczęszczanie do kościoła, wychowanie religijne w rodzinie¹². Ustalono m.in. pozytywne zależności między poziomem ortodoksji a prawicowym autorytaryzmem, zainteresowaniem religią, uczęszczaniem do kościoła oraz socjalizacją religijną. Korelacja negatywna wystąpiła w przypadku ortodoksji religijnej między nimi a wątpliwościami co do nauk religijnych. Duże wątpliwości wiążą się z niskim poziomem ortodoksji, a silna ortodoksja powoduje, że jednostka nie ma wątpliwości.

Ze względu na walory tej skali zdecydowano się zastosować ją w celu wstępnej eksploracji zagadnienia ortodoksji religijnej wśród studentów Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie.

PROCEDURA BADAWCZA

Wersja skrócona, zawierająca 6 twierdzeń skali ortodoksji religijnej B. Hunsbergera została przedłożona studentom w czasie normalnych zajęć, najczęściej – ćwiczeń z przedmiotów społecznych. Oprócz tej „Skali postaw” studenci otrzymali do wypełnienia „Kwestionariusz uwag o współczesnym świecie” (eksperymentalna wersja skali do pomiaru irracjonalizmu opracowana przez L. Misia) oraz Skalę Indywidualnej Religijności S.I.R. P. Sochy i A. Latały. Badania były prowadzone w grupach audytoryjnych liczących od 5 do 30 osób. Informacje o celach badawczych i poprawnym udzielaniu odpowiedzi podawali pracownicy Instytutu Nauk Społecznych WSP. W przypadku „Skali postaw” B. Hunsbergera osoba badana posiadała siedem możliwości odpowiedzi, od „całkowicie się nie zgadzam” (-3) do „całkowicie się zgadzam” (+3), była też możliwość nie wyrażania opinii (0). W naszych badaniach niski wynik uzyskany po wypełnieniu kwestionariusza oznacza przekonania ortodoksyjne, zaś wynik wysoki – przekonania nieortodoksyjne. W skalowaniu wyników, z surowych do końcowych, brali udział przeszkoleni ankieterzy (m.in. studenci nauk społecznych). Przeskalowane wyniki zostały obliczone dla każdej osoby oddzielnie. Następnie wyniki te poddano dalszemu opracowaniu statystycznemu (pakiet statystyczny SPSS/PC). Obliczono m.in. średnie arytmetyczne dla poszczególnych podpopulacji (lat i kierunków studiów), odchylenia standardowe oraz poziomy istotności dla różnic między kierunkami i latami studiów. Dokonano także analizy czynnikowej oraz porównania skali Fullertona – Hunsbergera ze skalą Sochy – Latały.

WYNIKI

Badaniami objęto 642 studentów wszystkich siedemnastu kierunków studiów WSP w Krakowie. Z liczby tej 21 osób (3,3%) oddało puste lub tylko częściowo wypełnione kwestionariusze. Opracowano statystycznie 621 ankiet. Spośród nich 411 zostało wypełnionych przez studentów II roku, 163 – przez studentów III roku, zaś tylko 28 wypełnili studenci z I roku, a 19 – z IV. Podobnie jak w badaniach B. Hunsbergera, liczebność próby była dość duża, powyżej 600 osób. Jednak w badaniach przeprowadzonych w WSP studenci I i IV roku rekrutowali się wyłącznie z nauk społecznych. W próbie znalazła się nadreprezentacja tego kierunku studiów, co w pewnym stopniu może zmieniać obraz faktyczny. Należy zaznaczyć, że w badaniach autora skali uwzględniano przede wszystkim studentów I i II roku. Poza tym nauki społeczne jako kierunek dość istotnie różnią się od innych w zakresie takiego wskaźnika, jak ortodoksja religijna. Średnie obliczone dla poszczególnych kierunkach pokazują istniejące między nimi zróżnicowanie (zob. aneks, tab. 1).

Skala Hunsbergera stanowi kontinuum rozciągające się od skrajnego nasilenia ortodoksji (6 punktów) do postawy nieortodoksyjnej (42 punkty). Średni wynik dla całej populacji wynosił 11,2 punktu. Generalnie zatem badaną młodzież akademicką można by określić jako – co najmniej – bardzo ortodoksyjną. Różnice między kierunkami, które się najbardziej różnią, wynoszą 9 punktów.

Najbardziej ortodoksyjne kierunki to, kolejno od postaw najmocniejszych do słabszych: nauczanie początkowe, matematyka, geografia, wychowanie przedszkolne i filologia polska. Wydaje się, że nie ma w tym zestawie klucza „przedmiotowego”, gdyż znajdujemy tu zarówno kierunki humanistyczne, jak i ściśle, czy przyrodnicze. Kierunki najmniej ortodoksyjne pod względem religijnym to – kolejno – nauki społeczne, pedagogika specjalna, filologia romańska, wychowanie obronne i historia. Zauważyć należy, że są to kierunki humanistyczne. Brak tu choćby jednego reprezentanta wydziałów: Matematyczno-Fizyczno-Technicznego i Geograficzno-Biologicznego.

Wyniki te są zgodne z ustalonymi wcześniej prawidłowościami. Już bowiem Szmyd i Mądrzycki w badaniach z 1979 r. stwierdzili, że „osoby o przewadze zainteresowań humanistycznych mają bardziej negatywną postawę wobec religii aniżeli osoby o zainteresowaniach technicznych”¹³.

Warto jeszcze dodać, że różnice między poszczególnymi kierunkami studiów są istotne statystycznie ($F = 4,6651$, P mniejsze niż $0,0001$). Podobnie rzecz się ma w odniesieniu do lat studiów. Różnice między latami od I do IV są istotne na poziomie p mniejszego niż $0,0001$, przy $F = 10,3376$. Siła przekonań religijnych maleje w miarę zaawansowania studiów. Wcześniejsze polskie badania mówiły o podobnych tendencjach w zakresie zmian religijności w czasie studiów. Potwierdzono m.in. tezę, że wzrost „wiedzy i rozwój intelektualny dokonujący się podczas studiów sprzyja krytycznemu stosunkowi wobec religii”¹⁴. Autorzy zauważają zresztą także, że studiowanie sprzyja krytycyzmowi wobec innych niereligijnych ideologii („idei socjalizmu”)¹⁵

Studia przyczyniają się zatem do zmian w religijności jednostek i do zmniejszenia się poziomu ortodoksyjności. Warto w tym miejscu przypomnieć o istotnej sprawie wiążącej się z interpretacją wyników: przeważającą większość osób badanych stanowiły dziewczęta. Wiadomo zaś skądinąd, że istnieją znaczne różnice między religijnością młodzieży męskiej i żeńskiej. Należy więc przypuszczać, że badania przeprowadzone na uczelniach zdominowanych przez mężczyzn dałyby nieco odmienne wyniki. Prawdopodobnie stopień ortodoksji byłby tam niższy. Mając to na uwadze należy tak zaprojektować przyszłe właściwe badania, aby proporcje płci były wyrównane.

Jaką więc wiedzę uzyskano na podstawie rezultatów wstępnego sondażu? Interesujące wydają się tu wyniki porównania stopnia ortodoksyjności religijnej młodzieży polskiej i jej rówieśników z innych krajów (w tym wypadku Kanady i Australii). Widoczne są bowiem różnice w tym zakresie.

Z badań B. Hunsbergera wynika, że istnieją pewne rozbieżności w analizowanych przez niego populacjach. Natężenie ortodoksji zależy m.in. od środowiska, z którego młodzi ludzie się wywodzą (z miast lub wsi), od typu uczelni (uniwersytety lub inne szkoły wyższe) oraz od lokalizacji uczelni (metropolitalne lub prowincjonalne). Im bardziej zurbanizowana była badana społeczność oraz im większa liczba mężczyzn znajdowała się w danej populacji, tym stopień ortodoksyjności przekonań religijnych był niższy

Wreszcie dla uzyskania pełnego obrazu trzeba dodać, że porównanie wyników badań kanadyjskich i polskich ma charakter pewnego przybliżenia i nie jest w pełni rzetelne. Wynika to z faktu badania studentów WSP przy pomocy skróconej wersji skali ortodoksji, podczas gdy ich koledzy z Wilfrid Laurier University wypełniali

skalę pełną, zawierającą 24 stwierdzenia. A chociaż korelacja między skalami w wersji angielskiej jest bardzo wysoka, to jednak brak jest odpowiednich polskich badań porównawczych.

Drugim czynnikiem, który sprawia, że nie można mówić o pełnej porównalności tych badań, jest różnica w czasie ich przeprowadzania. Badania Fullertona i Hunsbergera pochodzą z pierwszej połowy lat 80-ych, zaś sondaż studentów WSP miał miejsce w maju 1989 roku.

Zdając sobie sprawę z wszystkich wymienionych wyżej różnic możemy przyrzeć się natężeniu ortodoksyjności przekonań religijnych wśród studentów polskich i zagranicznych. Wartości bezwzględne wskazują, że polscy studenci są bardziej ortodoksyjni niż ich zagraniczni rówieśnicy. Wyniki uzyskane przez studentów WSP mieszczą się bowiem bliżej końca kontinuum (skrajna ortodoksja), zaś wyniki WLU znajdują się bliżej środka kontinuum. Podobnie zresztą przekonania religijne rodziców studentów Wilfrid Laurier University sytuują się bliżej punktu środkowego kontinuum aniżeli jego końca. Można by więc określić postawę studentów WSP jako raczej ortodoksyjną, a postawę studentów WLU – jako przeciętnie umiarkowanie ortodoksyjną.

Reasumując należy stwierdzić, że studenci różnią się między sobą w zakresie takiego aspektu religijności, jak ortodoksja. Studenci kierunków humanistycznych są mniej zdogmatyzowani niż ich koledzy studiujący przedmioty ściśle i przyrodnicze. Wydaje się, że – pomimo wielu zastrzeżeń – można sformułować tezę, że wysoki poziom ortodoksji religijnej różni akademicką młodzież polską od jej rówieśników z innych krajów.

Dane uzyskane w badaniach studentów WSP poddano analizie czynnikowej. Obliczeń dokonano w oparciu o pakiet statystyczny SPPSS/PC+ dla IBM PC. Tylko jeden czynnik miał wartość własną większą niż jeden i wyjaśniał 59,9% całkowitej wariancji testu. Spośród sześciu twierdzeń trzy miały zawartość ładunku czynnikowego większą niż 0,60. Były to twierdzenia nr 1, 4 i 6. Pozostałe miały wartość mniejszą niż 0,50, zaś twierdzenie 2 miało wartość mniejszą niż 0,25! (zob. aneks, tab. 2). Tak niska zawartość ładunku czynnikowego ujawniła się tylko w badaniach populacji studentów WSP.

Interesujące jest, że pozostałe wartości poszczególnych twierdzeń skali były podobne lub zbliżone do uzyskanych przez B. Hunsbergera. Wstępnie można próbować

wyjaśniać tak niską zawartość ładunku czynnikowego w twierdzeniu 2 jego niedoskonałym tłumaczeniem. W wersji polskiej użyto podwójnego przeczenia, a – jak wiadomo – zdania zawierające podwójne przeczenie są dla wielu osób niezrozumiałe.

Druga hipoteza wiąże się z treścią twierdzenia dotyczącego boskiej inspiracji Biblii. Być może odmienna jest rola Pisma Świętego w kulturze zachodniej i polskiej. Analiza czynnikowa wskazywała, że skrócona wersja skali ortodoksji zawiera tylko jeden czynnik. Sprawdzenie, czy pełna skala ortodoksji chrześcijańskiej jest rzeczywiście skalą jednoczynnikową, jak zdają się sugerować wyniki uzyskane w polskich warunkach kulturowych w odniesieniu do skróconej wersji skali, może nastąpić w dalszych badaniach.

PRZYPISY

¹ Leksykon Religioznawczy, Warszawa 1988, s. 61, hasło „dogmat”.

² J. Wach, Socjologia religii, Warszawa 1961, s. 176.

³ J. Wach, Socjologia religii, Warszawa 1961, s. 144.

⁴ Zobacz pracę P. Sochy: Religijność jako źródło zróżnicowania osobowości pod względem autonomii, Warszawa 1988, ANS PZPR.

⁵ J. Fullerton, B. Hunsberger, A Unidimensional Measure of Unistian Orthodoxy (w:) Journal for the Scientific Study of Religion, 1982, 21 (4), s. 317 – 326.

⁶ Jw., s. 318.

⁷ Jw., s. 318.

⁸ B. E. Hunsberger, L. B. Brown, Religions socialization, apostazy, and the impact of family background (w:) Journal for the Scientific Study of Religion, 23, s. 239 – 251.

⁹ D. B. Lindsey, B. W. Sirotnik, J. Heeren, Measuring Christian Orthodoxy: Reassessing the issue of unidimensionality (w:) Journal for the Scientific Study of Religion, 25, s. 336.

¹⁰ Jw., s. 336.

¹¹ Jw., s. 328

¹² B. Hunsberger, A Short Version of the Christian Orthodoxy Scale, nie publikowany maszynopis.

¹³ J. Szmyd, T. Mądrzycki, Z badań nad światopoglądem i postawami wobec religii młodzieży akademickiej. Kraków 1984, s. 37.

¹⁴ Jw., s. 79.

¹⁵ Ibidem.

ANEKS

Tabela 1

Liczebność badanych na poszczególnych kierunkach,
średnie i odchylenia standardowe
dla całej badanej populacji

Kierunek	Liczebność próby	Średnia arytmetyczna	Odchylenia standardowe
Filologia:			
polska	67	9,5	5,5
rosyjska	39	10,5	5,6
romańska	16	12,5	6,5
Historia	83	12,2	7,1
Nauki społ.	66	16,3	8,6
Bibioetokoznaw.	16	11,1	6,4
Pedagogika			
opiek.-wychow.	61	10,1	5,5
specjalna	20	13,0	8,1
Nauczanie początkowe	12	7,7	2,7
Wychowanie przedszkolne	27	8,5	3,5
Wychowanie obronne	24	12,4	6,1
Geografia	45	8,4	4,7
Biologia	31	11,2	6,5
Matematyka	17	7,9	2,6
Fizyka	15	10,4	5,0
Wychowanie techniczne	56	11,2	7,5
Wychowanie plastyczne	26	12,0	8,4
Dla całej populacji	642 ^{+/}	11,2	6,8

^{+/} w tym 21 arkuszy odpowiedzi pustych lub niepełnych (3,3%)

**Analiza czynnikowa
krótkiej wersji skali ortodoksji chrześcijańskiej**

Numer twierdzenia	Zawartość ładunku czynnikowego	Wartość własna zmiennej	Procent wyjaśnionej wariancji	Skumulowany procent wyjaśnionej wariancji
1	0,71506	3,59618	59,9	59,9
2	0,24279	0,87169	14,5	74,5
3	0,47775	0,69013	11,5	86,0
4	0,79723	0,49833	8,3	94,3
5	0,49983	0,20661	3,4	97,7
6	0,80251	0,13706	2,3	100,0

Bruce Hunsberger, Skala postaw (1 egz. kwestionariusza – w załączeniu); wersja skrócona

Bruce Hunsberger, Skala postaw (1 egz. kwestionariusza – w załączeniu); wersja pełna

Bruce Hunsberger

SKALA POSTAW

„Skala postaw” zawiera pewną liczbę stwierdzeń dotyczących niektórych przekonań religijnych. Prawdopodobnie stwierdzisz, że zgadzasz się z pewnymi stwierdzeniami, zaś z innymi się nie zgadzasz – w różnym zresztą zakresie. Proszę zaznaczyć swoją opinię po lewej stronie każdego stwierdzenia używając podanej niżej skali.

Proszę napisać:

- 3 jeżeli całkowicie nie zgadzasz się z danym stwierdzeniem
- 2 jeżeli umiarkowanie nie zgadzasz się z danym stwierdzeniem
- 1 jeżeli tylko trochę nie zgadzasz się z danym stwierdzeniem

Proszę napisać:

- +1 jeżeli tylko trochę zgadzasz się z danym stwierdzeniem
- +2 jeżeli umiarkowanie zgadzasz się z danym stwierdzeniem
- +3 jeżeli całkowicie zgadzasz się z danym stwierdzeniem

Jeżeli czujesz się zupełnie neutralny względem jakiegoś stwierdzenia, to proszę napisać w odpowiednim miejscu „0”.

* * *

1. .... Jezus Chrystus był prawdziwym Synem Bożym.
2. .... Biblię można uważać za ważną księgę zawierającą nauki moralne, ale nie jest ona dziełem bardziej natchnionym przez Boga niż wiele innych takich dzieł w historii ludzkości.
3. .... Pojęcie Boga jest starym przesądem, który nie jest już dalej potrzebny dla wyjaśniania świata we współczesnej epoce.
4. .... Przez życie, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Bóg stworzył drogę do zmazania ludzkich grzechów.
5. .... Pomimo że wielu ludzi w to wierzy, nie ma niczego takiego jak Bóg, który zdaje sobie sprawę z ludzkich działań.
6. .... Jezus został ukrzyżowany, umarł i został pogrzebany, ale trzeciego dnia zmartwychwstał.

* * *

Bruce Hunsberger

SKALA POSTAW

Skala ta zawiera pewną liczbę stwierdzeń dotyczących szczególnych przekonań religijnych. Prawdopodobnie stwierdzisz, że **zgadzasz się** z pewnymi stwierdzeniami, zaś z innymi się **nie zgadzasz**, w różnym zresztą zakresie. Proszę zaznaczyć swoją opinię po lewej stronie każdego stwierdzenia, zgodnie z wielkością twojej akceptacji lub nieakceptacji, używając podanej niżej skali.

Proszę napisać:

- 3 jeżeli całkowicie nie zgadzasz się z danym stwierdzeniem
- 2 jeżeli umiarkowanie nie zgadzasz się z danym stwierdzeniem
- 1 jeżeli tylko trochę nie zgadzasz się z danym stwierdzeniem

Proszę napisać:

- +1 jeżeli tylko trochę zgadzasz się z danym stwierdzeniem
- +2 jeżeli umiarkowanie zgadzasz się z danym stwierdzeniem
- +3 jeżeli całkowicie zgadzasz się z danym stwierdzeniem

Jeżeli czujesz się zupełnie **neutralny** względem jakiegoś stwierdzenia, to proszę napisać w odpowiednim miejscu „0”.

* * *

1. ... Są trzy Osoby Boskie: Bóg Ojciec, Syn Boży i Duch Święty.
2. ... Człowiek **nie jest** szczególną istotą stworzoną na podobieństwo Boga, jest on po prostu ostatnim ogniwem w procesie ewolucji zwierząt.
3. ... Jezus Chrystus był prawdziwym Synem Bożym.
4. ... Biblia jest słowem danym od Boga, aby prowadzić człowieka ku łasce i zbawieniu.
5. ... Ludzie, którzy mają wrażenie, że Bóg odpowiada na modły po prostu sami się oszukują.
6. ... Śmieszne jest przekonanie, że Jezus Chrystus mógł być zarazem człowiekiem i istotą boską.
7. ... Jezus narodził się z dziewicy.
8. ... Biblię można uważać za ważną księgę zawierającą nauki moralne, ale nie jest ona dziełem bardziej natchnionym przez Boga niż wiele innych takich dzieł w historii ludzkości.
9. ... Pojęcie Boga jest starym przesądem, który nie jest już dalej potrzebny dla wyjaśnienia świata we współczesnej epoce.
10. ... Chrystus pewnego dnia powróci na ziemię.
11. ... Większość religii na świecie posiada w swoich przekazach cudowne opowieści. Nie ma jednak powodu, aby wierzyć, że jakakolwiek z nich jest prawdziwa, włącznie z tymi, które znajdują się w Biblii.
12. ... Bóg słyszy wszystkie nasze modlitwy.
13. ... Jezus Chrystus był wielkim nauczycielem moralnym, jak inni ludzie w przeszłości. Ale nie był Synem Bożym.
14. ... Bóg stworzył człowieka z prochu na swoje podobieństwo i tchnął w niego życie.
15. ... Przez życie, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa, Bóg stworzył drogę do zmazania ludzkich grzechów.
16. ... Pomimo że wielu ludzi w to wierzy, nie ma niczego takiego jak Bóg, który zdaje sobie sprawę z ludzkich działań.

17. ... Jezus został ukrzyżowany, umarł i został pogrzebany, ale trzeciego dnia zmartwychwstał.
18. ... Najprawdopodobniej nie ma takiej rzeczy, jak dana człowiekowi przez Boga nieśmiertelna dusza, która żyje po śmierci.
19. ... Jeśli kiedykolwiek istniała taka osoba jak Jezus z Nazaretu, to obecnie ona nie żyje i nigdy ponownie nie będzie chodzić po ziemi.
20. ... Jezus w cudowny sposób przemienił prawdziwą wodę w prawdziwe wino.
21. ... Istnieje Bóg, który interesuje się działaniami wszystkich ludzi.
22. ... Śmierć Jezusa na krzyżu, jeśli w ogóle się odbyła, to nie miała na celu zbawienia ludzkości.
23. ... Naprawdę nie ma żadnego powodu, aby utrzymywać, że Jezus narodził się z dziewicy. Życie Jezusa pokazało lepiej niż cokolwiek innego, że był on kimś wyjątkowym – więc dlaczego ufać starym mitom, które nie mają sensu.
24. ... Zmartwychwstanie dowodzi ponad wszelką wątpliwość, że Jezus był Chrystusem, czyli Mesjaszem.

Andrzej Latała, Paweł Socha

S. I. R.

Wersja skrócona

Odpowiedź na pytanie: „Jaki jest mój stosunek do religii?” wynika zawsze z wielu faktów, przekonań i ustosunkowań. Prosimy, abys i Ty wypowiedział(a) się na ten złożony temat.

Twierdzenia znajdujące się poniżej dotyczą różnych spraw związanych z religią. Przeczytaj dokładnie każde twierdzenie, a następnie odpowiadaj wpisując krzyżyk (+) w kratkę pod wybraną, tylko jedną z pięciu możliwości:

- 1 – tak (całkowicie zgadzam się)
- 2 – raczej tak (zgadzam się)
- 3 – nie mam zdania (nie wiem, nie mogę się zdecydować)
- 4 – raczej nie (nie zgadzam się)
- 5 – nie (całkowicie nie zgadzam się).

Zwróć szczególną uwagę na twierdzenia sformułowane przecząco, jak np. twierdzenie nr 2, aby nie udzielić odpowiedzi przeciwnej niż było to Twoim zamiarem.

Prosimy o szczerłość i sumiennność odpowiedzi. Prosimy nie opuszczać żadnego twierdzenia. Brak odpowiedzi, większa niż jedna liczba skreśleń, zastępowanie odpowiedzi uwagami, itp., uniemożliwią obliczenie wyników, niwecząc włożony przez Ciebie wysiłek.

	1	2	3	4	5		
1. Kocham Boga							
2. To nie Bóg stworzył świat.							
3. Nie jestem zdecydowany(a) w sprawach religii.							
4. Duch Święty czuwa nad nami.							
5. Punkty katechetyczne najlepiej wychowują młodzież.							
6. Zbawienie jest celem mojego życia.							
7. Bóg opiekuje się człowiekiem.							
8. Uczestniczę w procesjach religijnych.							
9. Na końcu świata będzie Sąd Ostateczny.							
10. Jestem wierzący(a).							
11. W Środę Popielcową uczestniczę w posypywaniu głowy popiołem.							
12. Moim obowiązkiem jest przyjmowanie Sakramentów.							
13. Uczestniczę w Mszy Świętej.							
14. Istnieje Bóg w Trójcy Świętej.							
15. Uczestniczę w życiu kulturalnym organizowanym przez Kościół.							
16. Pismo Święte jest głosem Boga.							
17. Spowiedź oczyszcza mnie z grzechów.							
18. Unieważnić małżeństwo może tylko Sąd Kościelny.							
19. Modłę się wieczorem.							
20. Dzięki świętym otrzymujemy łaski.							
21. Spowiadam się.							
22. Zabiegam o dostąpienie łaski Bożej.							
23. Organizacja kościelna jest wzorem dla innych instytucji.							
24. Szczęście człowieka jest w Bogu.							
25. Wspomagam działalność misyjną Kościoła.							
26. Przystępuję do Komunii Świętej.							
27. Prawdziwe szczęście osiągnę dopiero w niebie.							
28. Czytam czasopisma lub książki religijne.							